

Albert Einstein személyisége, betegsége és halála

Nem túlzás, ha azt mondjuk, hogy Einstein (Ulm, 1879 – Princeton, 1955) – a laikusok számára is – talán a legközismertebb tudós, akit egyenesen az évszázad agyának is szokás nevezni. Egyik életrajzírója pl. így summázta életrajzi könyvének bevezetőjében: „Einstein egyike a legközismertebbeknek, aki a földön járt, legalábbis a hozzá hasonló

Mileva Marić és Albert Einstein

hírű és misztikus megdicsőülést élvező tudósok között. Egy férfiú, polgár és bohém, neveletlen gyermek, szoknyavadász, lázadó, narcisztikus, filantróp, autista, világpolgár, szerzetes, pacifista, hadi szolgálatba is befogott tudós. Egyik oldalon morális tekintély, másik oldalon törvénytelen gyermek apja, és – kora orvosai közül ketten is megfogalmazták azt a véleményt is, hogy az őt sírba döntő betegségének háttéri oka szifilisz lenne.”

Einsteinről olvasni azt is jelenti, hogy újból és újból találkozunk a múlt század első felének történelmével, és viaskodunk a miértekkel és a rájuk ma adódó feleletekkel. Vannak azonban kedves és szellemes, kisebb és nagyobb történetek, amelyek ugyancsak sajátjai az évszázad zsenijének. Orvosként érdemesnek találtam utánanézni az őt sírba döntő betegségnek, és rátaláltam a betegség(é)hez és a halálhoz való személyes viszonyulásán kívül Plesch János (Budapest, 1878 – Beverley Hills, 1957) magyar orvosra is, aki Einstein barátja és háziorsosa volt.

Előbb azonban röviden szóljunk Einstein családi állapotáról, ami a történések színpadán a kulisszákat jelenti.

Első felesége, Mileva Marić (Kač, Vajdaság, 1875 – Zürich, 1948) tehetsége korán megmutatkozott, és egyetemi tanulmányok céljából elhagyta a hazáját. Zürichben beiratkozott az orvosi egyetemre, majd a műszaki főiskolán

matematikát és fizikát tanult, ahol megismerkedett Einsteinnel. Viszonyukból 1902-ben született Lieserl, a törvénytelen kislány, akinek sorsa ismeretlen, állítólag Down-kóros volt, és talán 21 hónapos korában meghalt. Einsteinék 1903-ban házasodtak össze. Két fiúgyermekük született: Hans Albert (1904–1973) és Eduard (1910–1965). Hans Albert

a hidraulika ordináriusa volt a kaliforniai Berkeley Egyetemen; Eduard ígéretes költői tehetségként indult, majd skizofrénia miatt zárt intézetbe került. 1914-től Einstein külön élt Milevától, de csak 1919-ben váltak el azzal a megegyezéssel, hogy amennyiben Einstein Nobel-díjat kapna (ebből látható, hogy a díjat esedékesnek vélték!), a pénzt Milevának fogja átadni, ami 1922-ben meg is történt. Mileva nagy tehetségű fizikus és matematikus volt: mindmáig nem tisztázott személyes hozzájárulása Einstein munkáihoz.

Einstein második felesége, Elsa Löwenthal (1876–1936) volt, aki unokatestvéreként két lánygyermekkel ment hozzá. 1919-ben igazolódott Einstein általános relativitáselmélete. Május 29-én, a napfogyatkozás alkalmával Arthur S. Eddington, brit asztrofizikus igazolta a fénynek a Nap tömege általi elhajlását, ahogyan azt Einstein előre látta. Ekkor mondotta Thomson, az elektron felfedezője, a Royal Society elnöke: „Ez volt az emberi gondolkodás egyik legnagyobb diadala.”

1919 volt Einstein megdicsőülésének éve: látni és hallani akarták a világon mindenhol. Egy tokiói, nagy példányszámú lap meghívására Elsával látogatást tett a japán fővárosban. Egész éjjel érkeztek az emberek székekkel a kezükben, és ülve várták a reggelt, hogy láthassák; reggel aztán végre megjelent az erkélyen,

mögötte állt Elsa: százezer torokból hallatszott egy orkászerű éljenzés, amire csak szerényen meghajolhatott, és szája sarkából csak ennyit mondott: „Elsa, alig hiszem, hogy egy élő embernek ilyen sok tisztelet járhat”, majd állandó hajlodozással és mosollyal fogadta a szünni nem akaró éljenzést, és megjegyezte: „Elsa, én azt hiszem, mi szélhámosok vagyunk.”

Milyen volt Einstein, mint ember?

Egyetemistaként nem volt törekvő, habár negyedévi jegyei jók voltak, de... első fizikagyakorlata idején a professzor – látva Einstein nem konvencionális megoldási törekvéseit – szemrehányást tett: „Miért nem tanul inkább medicinát, jogot vagy filozófiát?” Mire Einstein: „Mert ahhoz nekem semmi tehetségem, professzor úr. Miért ne lehetne legalább a fizikával próbálkoznom?” E válasz miatt rektori intézésben részesült. A zürichi főiskolán diplomamunkáját 4,91-re értékelték (jegyrendszer: 4@10).

Hogy későbbi életkorában milyen volt? Ennek Plesch János a könyvében külön fejezetet szentel, hiszen nemcsak orvosként, hanem „házi” barátként is közel állt Einsteinhez, sőt 1944-ben Plesch megfestette (!) Einstein arcképét is. „Amikor Einsteint kaliforniai látogatásakor Chaplin városnézésre vitte, és a járókelők üdvözölték őket, akkor Chaplin ezt mondta: Az emberek ünneplik Önt, mert senki sem értette meg – engem pedig, mert mindenki megért. Ezekből a szavakból tréfás büszkeség érződik ki, de olyan érzés is, ami az olcsó populizmus és a nehezen felérhető óriás közötti különbség tudatából ered. Elsától nagyon sok és közvetlen dolgot tudunk meg Einstein-ről, aki a hétköznapi dolgokban nem valami jól igazodott el, de éppen ezekben a dolgokban Elsa szolgálója és védőangyala volt egy személyben. Amilyen éles értelemmel megfigyelt és értelmezni próbált mindent, ami körülötte történik, olyannyira szórakozott és szinte kívülálló volt a mindennapi magándolgaiban: kellett szólni, hogy ideje lefeküdni, fel kellett költeni, asztalhoz kellett hívni, majd szólni, hogy fejezze be az evést. Fagyaltevéskor nem ismert határt, egy más alkalomkor diót evett

Janos Plesch: János

ipari mennyiségben. Szobájába nem járhatott be a takarítónő, félt attól, hogy ha rendet csinálnak, nem fogja megtalálni a dolgait, emiatt leírhatatlan rendetlenség vette körül. Makacsul ragaszkodott bajuszához, de minden reggel kínosan simára borotválta arcát. Élet-szükséglete volt a zene, maga is muzsikált, legszívesebben hegedült, gramofont nem szeretett hallgatni, zenekonzervnek nevezte. Szenvedélyes vitorlázó volt, szabadsága idején különösen sokat olvasott. Baráti köre Berlinben nagy volt.”

Plesch szerint Einstein legpregnansabb és mindenek felett álló tulajdonsága volt a függetlenség és az arra való törekvés. (Einstein sa-

ját szavai: „A sisak nem talál egy okos fejre” vagy: „Semmitől nem rettegnek annyira a világon, mint a szellemileg független férfiktól”.)

Egészségével rablógazdálkodást folytatott. Megrögzött alkoholabsztinens, ellenben nőügyekben mértéktelen. Igen, Einstein és a nők elkerülhetetlen fejezet. Berlinben a Pleschnél rendszeres kanzsúrokon elképzeltető mi mindenről nem esett szó, Einstein azonban mindig mélyen hallgatott, holott mindenki tudta, hogy nem válogatott: a szépeknek nem tudott ellenállni, de nem vetett meg senkit, aki útjába került. Csakhogy, aki ágyába került, vagy akinek ő került az ágyába, azzal tovább már nem foglalkozott, nyomban le is írta, jöhetett a következő, és... jöttek, és mentek, egyfolytában. Sőt, Elsa tudtával rendszeresen eljárta a bordélyházba is, de volt olyan időszak, amikor egy bizonyos asszonyosság hetente egyszer meglátogatta, s ilyenkor Elsa elegánsan elment otthonról. Életrajzírói valamennyien tárgyalják ezt a fejezetet, de senki nem ír arról, vajon meddig tartott, hány éves koráig.

Kétféle nőt kedvelt: a legközönségesebbeket (ezt Plesch fia mondotta így) és a legmondánabbakat; és... mindazokat, akik e két csoport között voltak. 1998 júniusában derült ki, hogy szeretői között volt egy szovjet kémnő is.

Evelyn – Einstein fiának, Hans Albertnek örökbefogadott leánya, akiről a családban úgy tudták, hogy Einsteinnek egy színésznővel való liaisonjából származott.

Einstein és Elsa Löwenthal

Einstein személyes véleménye a házasság intézményéről ekképpen hangzott: „A házasság intézményét biztosan egy fantázia nélküli disznó találta ki.” Mikor Elsa halálos ágyán fektet, és jajgatott, Einstein a szomszéd szobában nyugodtan tovább dolgozott. „Megtanultam ellenállni a könnyeknek” – mondta, egy másik alkalommal később. A legfontosabb és egyetlen nő Einstein életében, aki szellemileg méltó volt hozzá, kétségtelenül Mileva volt, akinek egyik levelében ez olvasható: „jobb az ő karrierjének, ha nem állok útjában”. Egy másik levelében pedig ezt írta: „az egyik kapja a dobost, a másik a gyöngyöt” – ez házáséletükre vonatkozott. Mileva szerepével kapcsolatosan azonban dokumentált, hogy Mileva apjának – aki kitűnően beszélt németül – Einstein a következőket mondta egy alkalommal: „Mindent, amit tettem és elértem, Milevának köszönhetek. Ő az én zseniális inspirátorom, védőangyalom az élet kárhozásai ellen és még több a tudományban. Nélküle a munkámat nem kezdhettem volna el, és nem vittem volna végbe.”

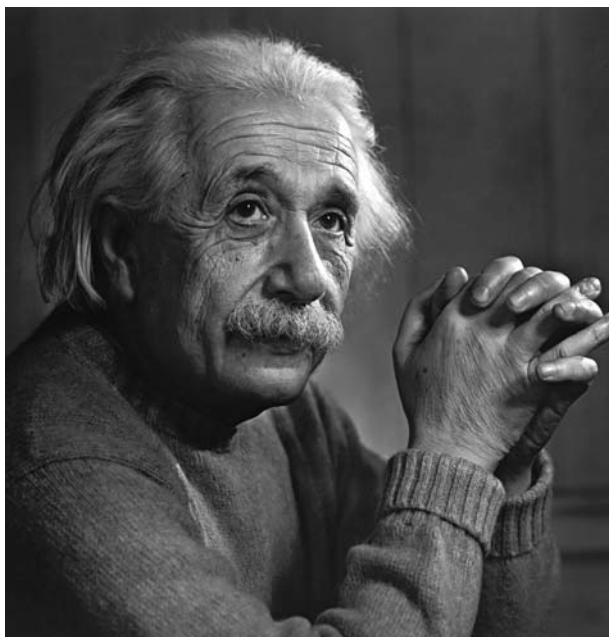
Einstein betegségeivel kapcsolatosan meglehetősen hiányos feljegyzésekre vagyunk utalva, tudniillik életrajzírói ezt a részt laikusként kezelték, ráadásul az is számításba veendő, hogy kora orvostudományának a helyzetéből adódóan a feljegyzések sem feleln(én)ek meg mai elvárásainknak. Mértéktelen életvitelért a számla kiegyenlítésére először 1917-ben került sor: hogy pontosan milyen panaszai voltak, nem jegyezték fel, csak azt, hogy gyomorra, májra és epehólyagra utaló panaszokkal (icterusa is volt) epekövet állapítottak meg, aminek kezelése a kor gyógyító tudományának állása

szerint ivókúrákból és étrendi előírásokból állott. Állapota meglehetősen rossz lehetett, és az aggregényként élő (Mileva már Zürichben lakott) Einstein sürgős gondozásra szorult: ekkor lépett be életébe unokahúga, Elsa, aki az anyai gondozás és a szerető szerepét vállalta magára a két évig tartó lassú gyógyulás és többszöri fürdőhelyen való tartózkodás során.

1928. március 18-án Davosban, az egyetemen rendezett kongresszuson megnyitó beszédet tartott, majd részt vett a rendezvény javára tartott hangversenyen, ahol maga is hegedűn játszott; erről a rendezvényről azonban súlyos betegen tért vissza Berlinbe. Az történt ugyanis, hogy a nagy hóban több száz méternyi távolságon maga vonszolta bőröndjét, ami teljesen kimerítette. Berlinben Plesch szívbeteggyógyulást állapított meg, szigorú ágynyugalmat és diétát rendelt. Ekkor pedig a berlini orvosok meglehetősen kritizálták Plescht az Einsteinnél alkalmazott kezelésért. (Plesch egyébként sem örvendett kollegái körében rokonszenvenek, extravagáns életvitele miatt sem, azonban és legfőképpen – nem tévedünk, ha feltételezzük –, a tudományos közleményei kiválthatta irigység is szerephez juthatott ebben. Ismételt tengerparti üdülőhelyeken való tartózkodásai után, ahol Elsa gondoskodott róla, lassan, nehezen jött rendbe, amit Elsa így foglalt össze: „Férjem megerősödött. De eredeti frissességét és feszességét soha nem nyerte vissza.”)

A Németországban kibontakozó ismert helyzet miatt Einstein 1933-ban távozott hazájából. A májusi könyvégetés híre, ahol az ő könyveit is elégették, már Oxfordban érte. Ezután következett életének az egyesült államokbeli szakasza, amiről húsz év múlva úgy nyilatkozott, hogy nem tudta megszokni az országot, az angol nyelvvel pedig kilátástalan birkózást folytatott, haláláig erősen német akcentussal beszélt.

1948. október 4-én nem vehetett részt Washingtonban a Max Planck-megemlékezésen, mivel egészségi állapota egyre romlott, hosszabb ideje fennálló hasi fájdalmai egyre erősödtek. Rudolf Nissen sebész, akit még Berlinből ismert, alhasi cisztát állapított meg. Decemberben a New York-i Jewish Kórházban erős hasi panaszai miatt műtetre került sor, amikor a hasüregben számos összenövést találtak, és beigazolódott a hasi ciszta diagnózisa, ami azonban a hasi aorta grépfrút nagy-

Einstein az ötvenes években

ságú aneurysmájának bizonyult. Ennek azonban műtéti megoldása a sebészet akkori lehetőségei szerint nem jöhetett szóba. A klinikát egy hónap múlva hagyta el, és Floridában egyik barátjánál pihent, szokása szerint intenzív szellemi munkát folytatva. 19. írását fejezte be, és készítette elő kiadásra, amelyben legbensőbb hangon emlékezett meg barátairól, akiktől a sors elszakította azzal, hogy el kellett hagynia Németországot.

1950-ben megállapították, hogy a hasiaorta-tágulat növekedett. Ettől kezdve felkészült a halálra, és csak azt kívánta, hogy „méltósággal halhasson meg” – megírta végrendeletét, intézkedett hagyatéka felett. Temetéséről úgy rendelkezett, hogy az szigorúan, a lehető legegyszerűbb lehet. A következő kórházi tartózkodásáig terjedő időszakra – betegségére vonatkozó feljegyzések nem találhatók az életrajzát taglaló munkákban, csupán annyi, hogy 1954-ben haemolyticus anaemiát diagnosztizáltak nála. 1955. februárban még azt mondta magáról „a doboz újból eléggé jól működik, csupán bizonyos mértékig az agy rozsdásodott be”. Áprilisban aláírta a lord Bertrand Russell kezdeményezte felhívást a világméretű fegyverkezés ellen. Rá két napra, április 13-án erős hasi fájdalmi léptek fel, a hasi aorta tágulata megrepedt. A most már elvégezhető műtétet azonban elutasította, mondván, hogy akkor szeretne elmenni, amikor ő akarja, és hogy a maga részét megtette, itt az ideje menni. 15-én a Princeton Hospitalba vitték,

ahol fia, Albert meglátogatta, és csendes búcsút vett apjától. 17-én este még benézett hozzá az osztályos orvos, majd éjjel után nyugtalan lett, és a nővér megigazította a párnáját. Ekkor mondott valamit németül, utána pedig észrevétlenül... átlépett a halhatatlanságba, úgy, ahogyan kívánta: „elegánsan”, az agónia minden jele nélkül. Hogy mit mondhatott, nem tudhatjuk, mert a kedves nővér nem értett németül.

Április 18-án délelőtt, a klinika bonctermében kezdett Harvey,¹ a kórház patológusa Einstein holttestével foglalkozni. A has megnyitásakor, a várakozásnak megfelelően nagy mennyiségű vér volt benne. Utána megnyitotta a koponyát, és kivette az agyvelőt, ami 1230 g volt, és két üvegedénybe, konzerváló oldatba helyezte, majd 1200 metszetet készített, és kórszövettanilag vizsgálta, anélkül hogy bármi érdemlegest talált volna. Ezután a holttestet elhamvasztották, és ismeretlen helyen szórták szét, úgy, ahogyan Einstein arról rendelkezett. Itt érdemes megjegyezni, hogy Evelyn, Albert örökbefogadott leánya, 1993-ban genetikai vizsgálatot kért, saját apasági keresetéhez. Azonban az agyból készült metszetek alkalmatlannak bizonyultak a vizsgálatra, mivel a konzerváló anyag túl tömény volt, és elroncsolta a DNS-t.

19-én, a következő nap, a *New York Times* ezt írta: „A szellemi óriás utolsó szavai elvesztek a világ számára” és „A szórakozott, német akcentussal beszélő professzor volt a tiszta értelmiség megtestesítője.”

Jegyzet

1. Thomas Stoltz Harvey (1912–2007) patológus és neurológus, Einstein agyának eltulajdonítása miatt diplomáját visszavonták, és gyári munkásként tartotta fenn magát, két üvegedényben megőrizve Einstein agyát. 1995-ben, két évvel nyugdíjba vonulása előtt a két üvegedényt Einstein agyával átadta a Princeton Hospitalnak.

Hivatkozások

- Das Gehirn des Jahrhunderts – Wie Albert Einstein aus Gedanken ein Universum schuf. *Der Spiegel* 1999/50
- Fölsing, Albrecht: *Albert Einstein. Eine Biographie*. Suhrkamp Verlag, Frankfurt a. M., 1993
- Neffe, Jürgen: *Einstein. Eine Biographie*. Rowohlt Verlag, Reinbek bei Hamburg, 2005
- Plesch, Janos: *János. Ein Arzt erzählt sein Leben*. Paul List Verlag, München, 1949

DR. SZŐCS KÁROLY
gyermekgyógyász, Németország